

TÜRKÇEDE BAGLAYICI (YARDIMCI) SES KONUSU ÜZERİNE

Prof. Dr. Efrasiyap GEMALMAZ*

Bilindiği gibi Türkçe **sondan eklemeli** bir dildir. Yani bu dildeki görev ögeleri **dizim** (*syntaxe*) içerisinde görevlerini belirleyecekleri anlam ögelerinden sonra getirilirler. Böylece anlam ögelerine göre yerleri belirlenmiş olan görev ögeleri, dilin gelişme süreci içerisinde, dile önce **bireşimli** (*synthétique*), daha ileri durumlarda da anlam ögeleriyle görev ögeleri arasında gelişen —benzeşme, kaynaşma, düşme gibi— çeşitli ses olaylarıyla ortaya çıkan **çok bireşimli** (*polysynthétique*) bir görünüm kazandırır. O halde, günümüzde, Türkçe, dizim bakımından, Türkçeyi yakından tanımayanlar için çok bireşimli, yakından tanıyanlar için de —her anlam vy görevi ayrı ayrı işaretleme eğilimi gösteren— bireşimli bir dildir.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz dizim anlayışı, Türkçenin **ses bilimsel** (*phonologique*) davranışlarının da temelini oluşturur. Türkçenin gerek kendi öz kaynaklarından, gerek başka dillerden yapmış olduğu alıntılardan hareketle yapmış olduğumuz **sayılamalar** (*statistique*) ve **anlaşılabilirlik** (*compréhensibilité*) araştırmaları bize Türkçenin yükselen (**ünsüz + ünlü**) hece türünü diğer hece türlerine tercih ettiğini göstermiştir¹. Bu durumda, en azından kuramsal olarak Türkçeye ait bütün anlam ve görev ögeleri birer ünsüzle başlamakta ve birer ünlüyle sona ermektedir. Ancak, yukarıda da

* Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü

1 **E. GEMALMAZ ; Standart Türkiye Türkçesi (STT) 'nin Formanlarının Enformatif Değerleri** ; Erzurum 1982, s. 28, 60.

belirttiğimiz gibi, başlangıçta, bağımsız, hatta, başka bir anlam ögesinden hareketle yapılmış olan görev ögeleri zamanla ekleşmekte² ve bu ekleşme sonucunda da iç ve bazan da dış sebeplerle ses ve şekil değişikliklerine uğramaktadırlar.

Günümüze kadar yazılmış olan, Türkçenin dil bilgisiyle ilgili kaynaklar, değişik adlar altında **bağlayıcı ses** konusuna değinmişler ve bunları **bağlayıcı ünlüler** ve **bağlayıcı ünsüzler** olmak üzere iki alt konuda ele almışlardır.

Kanımcı, Türkçede, bağlayıcı ses ayırımı yapmak gereksizdir. Çünkü, bağlayıcı ünlü diye adlandırılan —genelde dar— ünlüler, gelişme süreci içerisinde başlama ünsüzlerini düşürmüş görev ögelerinin kalıntısıdır. Örneklendirirsek, **e l + // + i + m**, **k o l + // + u + m**, **b a ş + // + ı + ñ**, **k i t a b + // + ı + m ı z** gibi iyelik eki (ekleşmiş iyelik sıfatı) almış kuruluşlardaki dar ünlüler, **nitelenen** (tamlanan) **eki /?/ > ... > /+sI/ > ... > /+øI/ > ... > /+sI/ ~ /+øI/ ~ /+øø/** ekinden başka bir şey değildir. Çünkü iyesi belli olan varlık vy varlıkların, dile getirilmese de, **ne için** ve **nasıl** olduğu da belli demektir. Bu da tamlayan işaretlenme bile işaretlenen tamlananın nitelenen ekini almasını gerekli kılmaktadır³.

² Örn.: imdiki zaman eki : /-°yor/ < /-(y)I yorı-r/; art eki : /-sA/ < /-(y)I sa-r/; ihtimal kuvvetlendirme eki : /+TIr/ < /tur-ur/; yokluk eki : /+sIz/ < /sı-z/; olumsuz yeterlik fiili yapım eki : /-(y)AmA-/ < /-(y)A u-mA-/ ; ahıs ve iyelik ekleri : /+(y)Im/ < /bn/; /+m/ < /bnnñ/; /+sIn/ < /sn/; /+ñ/ < /snnñ/; /+(y)Iz/ < /bz/; /mIz/ < /bznñ/; vbg.

³ /kitabıñız çantañızda mı?/ dedigimiz zaman, belki de, [... sarı ... kapaklı ... kimya ...] kitab+//+ı+ñız [... siyah ... deri ... okul ...] çanta+//+ø+ñız+da // mı? gibi bir ifadeyi dile getirmi olabiliriz. Bu ve benzeri kurulu ların çoğunda kolayca görüleceği gibi, /kimya kitab+//+ı/ ve /okul çanta+//+sI/ gibi isim tamlaması kurulu ları gizli de olsa vardır.

Lehçeler ve ağızlar karşılaştırıldığında, STT’nde bağlayıcı ünlü gibi görülen diğer şekillerin de asli oldukları —vy asli şekillere örneksene ile yapıldıkları— görülmektedir. Söz gelişi, STT’ndeki geniş zaman sıfat-fiil eki lehçe ve ağızların bazılarında /-yAr/vy /-yIr/ şeklindedir (örn.: oku-// -r ~ oka-// -yar ~ okı-// -yır ; al-// -ır ~ al-// -ıyar ~ al-// -ıyır ~ al-// -yar ~ al-// -yır ... vbg.). Benzeri eklerin yarı ünlü niteliğindeki ünsüzlerle vy kolayca düşebilen akıcı ya da sızıcı ünsüzlerle başlaması bunların da daha önce ünsüzle başlamış olabileceklerinin izleridir.

Bağlayıcı ünsüzlere gelince, bunlar da, ya tarihi süreç içerisinde çeşitli ses bilimsel sebeplerle düşmüş ünsüzlerin yerini alan ve yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzler (örn.: yönelme hali eki /+KA/ > ... > /+GA/ > ... > /+øA/ ~ /+yA/ (eb+//+ke > ev+//+øe ; ata+//+ka > ata+//+ya) ; sıfat-fiil eki /-KAn/ > ... > /-GAN/ > ... > /-øAn/ ~ /-yAn/ (kel-// -gen > ... > gel-// -yen ~ gel-// -øen)), ya örneksene ile yanlış bölünme sonucu daha önce düşmüş olan bir ünsüzün yerine yerleşmiş ünsüzler (örn.: üleştirme eki /+rAr/ > ... > /+øAr/ ⚡ (beş+er)’e örneksene ile /+şAr/ (altı+şar)), ya da bir görev ögesinin kalıntısı vy zaman zaman korunan başlama ünsüzleri (örn.: zamir n’si de denilen ekleşmiş 3. şahıs iyelik sıfatı /?/ > ... > /+n+/ > ... > /+ø/ ~ /+n+/ (ev+//+i+ø+ø // ev+//+i+n+de); ilgi hali eki /+nIñ/ > ... > /+øIñ/ ~ /+nIñ/ (beg+nıñ > beğ+øiñ) olarak karşımıza çıkmaktadır.

O halde, özetle diyebiliriz ki, Türkçede **her ek bir ünsüzle başlar**, bu ünsüz lehçe ve ağızlara göre bazı hallerde düşmüş olabilir.

Yine, **her anlam ve görev ögesi bir ünlüyle sonuçlanır**, bu ünlü de yine lehçe ve ağızlara göre bazı hallerde düşürülmüş olabilir.

Durum böyle olunca, daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçe için bir bağlayıcı ses ayırımı yapmanın Türkçenin dil bilgisine kazandıracığı bir şeyin olmadığı, hatta bu dilin ses ve şekil bilgilerini ilgilendiren bazı inceliklerin dikkatlerden kaçmasına yol açtığı sonucuna varılmaktadır.

Öyleyse, eklerin betimlenmesinde yapılacak şey, her ekin, varsa bütün **başka seslilerini** (*allophone*) ve **başka şekillilerini** (*allomorpe*) ilgili ses bilgisi ve şekil bilgisi kurallarını belirterek bir bütün olarak vermek olacaktır.

Örnek olarak zarf-fiil eki **/-yI+p/** alalım. Eski Türkçede, bu ek, ünlüyle sonlanan fiillere **/-p/**, ünsüzle sonlanan fiillere, ünlü uyumlarına uygun olarak **/-Ip/** şeklinde getirilir. Aynı ek, STT’nde ise, ünlü uyumlarına uygun olarak ünlüyle sonlanan fiillere **/-yIp/**, ünsüzle sonlanan fiillere **/-Ip/** olarak getirilir.

Yine, STT’nde nitelenen eki **/+sI/**, ünlüyle sonlanan isimlere **/+sI/**, ünsüzle sonlanan isimlere **/+I/** şeklinde getirilmekte, ancak, bu ek, 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden (ekleşmiş iyelik sıfatlarından) önce geldiğinde, ünlüyle sonlanan isimlerde, ve **/+lI/** ve **/+sIz/** gibi bazı eklerden önce hem ünlüyle hem de ünsüzle sonlanan isimlerde düşmekte, yani **/+ø+/** ile karşılanmaktadır.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi, Eski Türkçe için **“I”** y1 ; STT için **“y”** yi vy **“s”** yi bağlayıcı ses olarak ayırmanın dil bilgisi öğretimine katacağı yeni bir bilgi olmadığını tekrar belirtmeliyim.

Kaynakça

BANGUOGLU Tahsin ; *Türkçenin Grameri*; Ankara 1990

ERGİN Muharrem ; *Türk Dil Bilgisi*; İstanbul 1962

GEMALMAZ Efrasiyap ; “Türkçenin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin İşleyişi” ; *Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, Sayı : 12, Fasikül : 1; Erzurum 1980

GEMALMAZ Efrasiyap ; *Standart Türkiye Türkçesi (STT) ’nin Formanlarının Enformatif Değerleri* ; Erzurum 1982

HATİBOĞLU Vecihe ; *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*; Ankara 1972

KORKMAZ Zeynep ; *Gramer Terimleri Sözlüğü*; Ankara 1992

=====

“Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Konusu Üzerine”;
AÜTAED, 7. sayı; 1-5. ss.; Erzurum, 1997